

ՎԱՀԵ ԹՈՐՈՍՅԱՆ

պարսկական գիր. թեկնածու, ՄՄ

ԿԻԼԻԿԻԱՅԻ ՀԱՅՈՅ ԹԱԳԱՎՈՐ ԼԵՎՈՆ ՄԵԾԱԳՈՐԾԻ
ԹԱԳԱՎՐՄԱՆ ԽՆԴՐԻ ՀՈՒՐԶ

Լեոնի թագադրման խնդիրը պարսկախորության մեջ. Առաջին երեք խաչակրաց արշավանքները (համապատասխանաբար՝ 1096-1099 թթ., 1147-1149 թթ., 1189-1192 թթ.), անկախ իրենց արդյունքներից, դրականորեն ազդեցին Կիլիկիայի հայոց Ռուբինյան իշխանապետության վրա: Այդ առումով հատկապես նշանակալի են Հռոմեական սրբազան կայսրության ինքնակալներ Ֆրիդրիխ Ա. Բարբարոսայի (1155-1190 թթ.), ապա նրա որդու՝ Հենրի Զ.-ի (1190-1197 թթ.) ձեռնարկած խաչակրաց ռազմարշավները դեպի Մերձավոր Արեւելք: Այս խաչակրություններն էականորեն նպաստեցին Ռուբինյան իշխանապետությունը թագավորություն հռչակելուն:

Երոսաղեմը 1187 թ. գրավելուց հետո Եգիպտոսի Այյուբյան սուլթան Սալահ ադ-Դինի (1174-1193 թթ.) զորքերը, շարժվելով հյուսիս, արդեն 1188 թ. նվաճեցին Տրիպոլիի կոմսությունն ու Անտիոքի իշխանապետությանը պատկանող քաղաքների եւ գյուղերի մեծ մասը: Այսինքն՝ Մերձավոր Արեւելքի կաթոլիկ իշխանությունները երրորդ խաչակրության ժամանակ, որպես ռազմաքաղաքական զորեղ գործոն, այլեւս կենսունակ չէին: Ստեղծված իրավիճակում Արեւմտաքի խաչակրաց պետությունների, հատկապես Հռոմեական սրբազան կայսրության համար Ռուբինյան իշխանապետության կարեւորությունը խիստ աճել էր: Երրորդ խաչակրությունը գլխավորողներից Ֆրիդրիխ Ա. Շիկամորուսն ու Հռոմի պապ Կղեմես Գ.-ը (1187-1191 թթ.) արդեն 1180-ական թթ. վերջերին գործուն քանակցությունների մեջ մտան Հայոց Գրիգոր Դ. Տղա կաթողիկոսի (1173-1193 թթ.) եւ Լեւոն Բ.-ի (ներառյալ թագավորության շրջանը՝ 1187-1219 թթ.) հետ՝ նպատակ ունենալով

Ռուբինյան իշխանապետությունը ներգրավվել խաչակրաց արշավանքների մեջ¹: Լեւոն Բ.-ին ու Գրիգոր Դ. Տղային հասցեագրած նամակներում Կղեմես Գ.-ը, դիվանագիտորեն շրջանցելով Հայոց եւ Կաթողիկ եկեղեցիների միջեւ առկա դավանաբանական խնդիրները, հորդորում էր ամեն կերպ օժանդակել Մերձավոր Արեւելք արշավող խաչակրաց զորաբանակներին²: Վարդան վարդապետի հաղորդմամբ՝ Կիլիկիայի տարածքով Երուսաղեմ արշավել պատրաստվող Ֆրիդրիխ Բարբարոսան, Իկոնիայից պատասխանելով Գրիգոր Դ. Տղայի նամակին, հայտնում էր, որ ցանկանում է նրան հանձնել իր մոտ գնտվող արքայական թագը, որով կաթողիկոսը կարող էր թագադրել իր նախնետրած թեկնածուին: Պարզ է, որ թագը նախատեսված էր Լեւոն Բ.-ի համար. «Եւ թագաւորն (Ֆրիդրիխ Բարբարոսան) ժողովեալ զամենայն մեծամեծս իւր՝ ետ կարդալ (Գրիգոր Դ. Տղայի նամակը՝ Վ. Թ.), եւ ի խնդութենէն լացին. եւ գրեաց պատասխանի՝ եթէ աստի ի հինգ ամ քո հրամանաւ կամիմ բանալ անդաստան Հայոց, եւ ապա գնամ յերկիրն իմ. եւ ահա ունիմ թագ եւ զգեստ, զի օծցես թագաւոր Հայոց՝ զո՛վ ընտրես (ընդգծումները՝ Վ. Թ.)»³: Վարդան վարդապետի այս արժեքավոր տեղեկություն հավաստիությունը հաստատվում է կայսեր եւ կաթողիկոսի նամակագրությունը լավատեղյակ Ներսես Լամբրոնացու՝ 1190 թվակիր հիշատակարանով: Դրանից պարզվում է, որ Լեւոն Բ.-ը, տեղեկանալով խաչակրաց զորքերի՝ Կիլիկիա հասնելու մասին, Գրիգոր Դ. Տղա կաթողիկոսի ու Ներսես Լամբրոնացու հետ ուղեւորվում է Սելեւկիա՝ նրանց ընդառաջ⁴: Սակայն մինչ հայկական պատվիրակությունը կհասներ խաչակրաց զորքերին, Ֆրիդրիխ Բարբարոսան Սելեւկիա գետում խեղդամահ է լինում⁵: Խուճապի մատնված խաչակրաց զինուժի մի մասը՝ կայսե-

¹ Sté P. Halfter, L'Église arménienne entre la Papauté et les Byzantins aux XIIe et XIIIe siècles, "L'Église arménienne entre Grecs et Latins fin XIe - milieu XVe siècle", Paris, 2009, p. 69-70.

² Տե՛ս Ղ. Ալիշան, Սիսուան. Համագրութիւն Հայկական Կիլիկիոյ եւ Լեւոն Մեծագործ, Վենետիկ, 1885, էջ 467 (այսուհետ՝ Ղ. Ալիշան, Սիսուան). Ա. Տեր-Միքելյան, Միջին դարերի կաթողիկոսների ձգտումները եկեղեցական խաղաղության համար, Երկերի ժողովածու, Ս. Էջմիածին, 2009, էջ 318-322. Ա. Բոզոյան, Հայ-բյուզանդական եկեղեցական բանակցությունների վավերագրերը (1165-1178 թթ.), Երևան, 1995, էջ 220:

³ «Հաւաքումն պատմութեան Վարդանայ վարդապետի լուսաբանեալ», Վենետիկ, 1862, էջ 136 (այսուհետ՝ Վարդան վարդապետ):

⁴ Տե՛ս Գարեգին Ա. կաթողիկոս, Յիշատակարանք ձեռագրաց, հ. Ա. (Ե. դարից մինչեւ 1250 թ.), Անթիլիաս, 1951, պունակ 537 (այսուհետ՝ «Յիշատակարանք ձեռագրաց»). «Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ. Ե.-ԺԲ. դդ.», կազմ.՝ Ա. Մաթևոսյան, Երևան, 1988, էջ 259. Գ. Հակոբյան, Ներսես Լամբրոնացի, Երևան, 1971, էջ 359:

⁵ Արաբ պատմիչ Իբն Շադդադի հաղորդմամբ՝ կայսրը ոչ թե խեղդամահ է եղել, այլ Սելեւկիա գետի սառնորակ ջրում լողալուց հետո հիվանդացել է եւ մահացել: Կայսեր մահ-

որդիկ Ֆրիդրիխ Կրտսերի գլխավորությամբ եւ Գրիգոր Դ. Տղայի ու Ներսես Լամբրոնացու ուղեկցությամբ⁶, հաստատվում է Տարսոն քաղաքում⁷: Ահա այստեղ է, որ Հայոց կաթողիկոսը, դիմելով Բարբարոսայի որդուն, հորդորում է հավատարիմ մնալ մահացած հոր՝ Լեոն Բ.-ին թագ շնորհելու խոստմանը. «Եւ զի խոստումն էր ինքնակալին ոսկի կնքեալ գրով Հայոց թագաւոր դնել, պահանջեաց ի նմանէ կաթողիկոսն սուրբ զլրումն խոստմանն»⁸: Ներսես Լամբրոնացու եւ Վարդան վարդապետի վկայությոնները փաստում են Լեոնի համար նախատեսված

վան այս եւ մյուս վարկածների մասին տե՛ս «Արաբական աղբյուրները Հայաստանի եւ հարեան երկրների մասին», Յակոբ ալ-Համալի, Արուս-Ֆիդա, Իբն Շադդադ, կազմ.՝ Հ. Նալբանդյան, Երևան, 1965, էջ 264, 296:

⁶ Ստանալով կայսեր մահվան լուրը՝ Լեոն Բ. չշարունակեց ճանապարհը Բարբարոսայի որդուն եւ խաչակրաց զինուժին ընդառաջ, այլ զգուշավորություն դրսևորելով՝ ամրացավ իր իշխանապետության բերդերից մեկում: Ինչպես կարելի է մակարերել արաբ պատմիչ Իբն Շադդադի հաղորդումից՝ Լեոնը երբորդ խաչակրության ընթացքում, Մալաի աղ-Դինի հետ չհակադրվելու նկատառումով, հնարավորին չափ զգուշավոր դիրք էր բռնել խաչակիրների նկատմամբ. «Երբ Լեոնի որդին (նկատի ունի հենց Լեոն Բ.-ին) լսեց, թե ինչ պատահեց նրանց, այսինքն՝ նրանց (ալամանների) թագավորի մահը եւ այդ բանի հետեւանքով նրանց կրած տառապանքները՝ քաղցի, մահվան եւ հիվանդությունների շնորհիվ, չուզեց գնալ նրանց մոտ, որովհետեւ նախ՝ որ չգիտեր, թե դեպքերը ինչ ընթացք պիտի ստանային, եւ երկրորդ՝ որ նրանք ֆրանկ էին, իսկ ինքը հայ էր, եւ քաշվեց իր անառիկ բերդերից մեկը», - գրում է արաբ պատմիչը («Արաբական աղբյուրները Հայաստանի եւ հարեան երկրների մասին», էջ 298). այս մասին մանրամասն տե՛ս Վ. Տեր-Ղևոնդյան, Կիլիկյան Հայաստանը եւ Մերձավոր Արեւելքի արաբական երկրները 1145-1226 թվականներին, Երևան, 1994, էջ 98-99 (այսուհետ՝ «Կիլիկյան Հայաստանը եւ Մերձավոր Արեւելքի արաբական երկրները»). նույն հեղինակի՝ «Կիլիկյան Հայաստանի արտաքին քաղաքականությունը XII դարի վերջին», ՊԲՀ, 2010, թ. 1, էջ 114-128): Վարդան վարդապետի հաղորդմամբ՝ Իկոնիայից Ֆրիդրիխ Բարբարոսան երեք անգամ նամակ ուղարկեց Լեոնին, սակայն դրանք չհասան հասցեատիրոջը. «Եւ երիցս անգամ դեսպան յղեաց առ Լեոն, եւ ոչ հասաւ առ նա» (Վարդան վարդապետ, նշվ. աշխ., էջ 136): Պատմիչը հաջորդիվ տեղեկացնում է Գրիգոր Դ. Տղայի՝ Ֆրիդրիխ Շիկամորուսին գրած նամակի մասին, որով վերջինս կայսերը հայտնում էր, որ ինքը Միս մայրաքաղաքում է եւ սպասում է խաչակիրների ժամանելուն (անդ): Կայսեր նամակների՝ Լեոնին չհասնելը հնարավոր է պայմանավորել ճանապարհների ոչ անվտանգ լինելով, եթե, իհարկե, դրա իրական պատճառը խաչակիրների նկատմամբ Ռուբիկյան իշխանի բռնած զգուշավոր դիրքորոշումը չէր: Դժվար թե կայսեր ուղարկած երեք նամակատարներից գոնե մեկին չհաջողեր հասնել Լեոն Բ.-ին, այն դեպքում, երբ Գրիգոր Դ. Տղայի՝ Բարբարոսային ուղարկած նամակը, թերեւս, անարգել հասավ հասցեատիրոջը (այդ մասին մանրամասն տե՛ս Վ. Տեր-Ղևոնդյան, Կիլիկյան Հայաստանը եւ Մերձավոր Արեւելքի արաբական երկրները, էջ 98-103):

⁷ Ներսես Լամբրոնացու սույն հիշատակարանի տեղեկությունները խաչակիրների՝ Տարսոնում հաստատվելու մասին հավաստվում են արաբ պատմիչ Իբն Շադդադի համապատասխան վկայությամբ («Արաբական աղբյուրները Հայաստանի եւ հարեան երկրների մասին», էջ 297):

⁸ «Յիշատակարանք ձեռագրաց», պոյն. 538:

արքայական թագի առկայությունը կամ կայսեր՝ Ռուբինյան իշխանին թագադրելու խոստումը, որը, կարծես, առավել հավանական է: Սակայն խնդիրն այն է, որ 1190 թ. դրությամբ դեռևս պահպանվում էր Ռուբինյանների ստորակայական կախվածությունն Անտիոքի իշխանապետությունից, ինչը, անշուշտ, նկատելի խոչընդոտ էր թագավորության հռչակման համար⁹: Լեոն Տեր-Պետրոսյանը, մանրամասն քննելով Անտիոքի եւ Ռուբինյան իշխանապետությունների միջեւ 1194 թ. կնքված պայմանագիրն ու հատկապես դրան նախորդող իրադարձությունները, գտնում է, որ «գերակային (նկատի ունի Անտիոքի դքսին՝ Վ. Թ.) միայն երկու բան կարող էր ստիպել ազատություն շնորհել իր վասալին. մեկը երկրի Գերագույն ատյանի որոշումն էր, մյուսը՝ իր իսկ ազատագրվումը: Քանի որ Լեոնը չէր կարող դիմել Անտիոքի իշխանապետության Գերագույն ատյանին, նրան այլ ընտրանք չէր մնում, քան Բոհեմոն-դի գերեվարումը»¹⁰: Լեոն Տեր-Պետրոսյանի նշած թե՛ մեկ եւ թե՛ մյուս պայմանները 1190 թ. առկա չէին: Նույն հեղինակը, սակայն, կարծում է, որ Հռոմեական սրբազան կայսրության ինքնակալից թագ ստանալու գաղափարը Լեոնը հղացել է 1189 թ., երբ Կղեմես Գ. պապը հերթական խաչակրության օժանդակելու հորդորով դիմեց նրան ու Հայոց Գրիգոր Դ. Տղա կաթողիկոսին: Անտիոքի դքսից Լեոն Բ.-ի ստորակայական կախվածությունը, անշուշտ, ծանրակշիռ խոչընդոտ էր թագավորության հռչակման համար, սակայն հաշվի առնելով Սալահ ադ-Դինի նվաճումների հետեւանքով Մերձավոր Արեւելքի խաչակրաց իշխանությունների եւ հատկապես Անտիոքի կրած ծանրագույն կորուստները՝ Լեոնը գուցե մտադիր էր Հռոմեական սրբազան կայսրությունից թագ ստանալով՝ իրագործել ոչ միայն թագավորության հռչակումը, այլեւ այդպես ձեռքազատվել Անտիոքի դքսից ունեցած ստորակայական կախվածությունից: Այս դեպքում արդեն լիովին հնարավոր է Լեոնի՝ իրեն թագ շնորհելու խնդրանքով Ֆրիդրիխ Բարբարոսային կամ Հռոմի պապին դիմելը: Վ. Տեր-Ղեւոնդյանի իրավացի դիտարկմամբ՝ Ռուբինյան

⁹ Անտիոքի դուքս Բոհեմոնդ Գ. 1185 թ. խաբեությամբ գերեց Կիլիկիո իշխան Ռուբեն Գ.-ին, որի ազատման դիմաց երկրի խնամակալությունը ստանձնած Լեոնը (Ռուբեն Գ.-ի եղբայր)՝ հետագայում Լեոն Բ. իշխանը, սպա՝ Կիլիկիայի հայոց առաջին թագավորը) Անտիոքի իշխանապետությանը գիջեց Կիլիկիայի Սրվանդիքար, Թիլ եւ Ճկեր բերդերը: Բացի այդ՝ գերյալ իշխանը, ամենայն հավանականությամբ, հենց այդ ժամանակ ընդունեց Բոհեմոնդ Գ.-ի գերազահությունը (մանրամասն տե՛ս Լ. Տեր-Պետրոսյան, Խաչակիրները եւ հայերը, հ. Բ. (Պատմա-քաղաքագիտական հետազոտություն), Երևան, 2007, էջ 158-163):

¹⁰ Անդ, էջ 172:

իշխանապետությունը թագավորություն հռչակելու հարցը Հայոց կաթողիկոսը կամ Լեւոն Բ.-ը բարձրացրել էին Հռոմի պապին գրած պատասխան նամակում¹¹:

Ճրիգրի Քարբարոսայի մահվամբ ի չիք դարձավ Լեւոնի՝ 1190 թ. հնարավոր թագադրումը, սակայն Հռոմեական սրբազան կայսրության ինքնակալից թագ ստանալու ակնկալիքը դրանով չվերացավ: Ռուբինյան իշխանի՝ այդ ուղղությամբ հետեւողական ձեռնարկումները տարիներ անց պսակվեցին հաջողությամբ. արդեն 1197 թ. սեպտեմբերին հերթական խաչակրությանը դուրս եկած Հռոմեական սրբազան կայսրության կանցլեր Կոնրադ Հիլդեսհայմը Հռոմի պապ Կեղեստինոս Գ.-ի (1191-1198 թթ.) եւ Հենրի Զ.-ի հրամանով Լեւոնի համար նախատեսված թագ էր բերում Արեւելք¹², որով եւ 1198 թ. հունվարի 6-ին¹³ Տարսնի Կաթողիկե եկեղեցում Ռուբինյան իշխանը թագադրվում է:

Ինչպես միանշանակ հաղորդում են ժամանակի աղբյուրները՝ Լեւոնին արքայական թագ է շնորհել նաեւ Բյուզանդիայի կայսր Ալեքս Գ.-ը (1195-1203 թթ.): Իհարկե, ինչպես Կեղեստինոս Գ.-ն ու Հենրի Զ.-ը, Ալեքս Գ.-ը եւս իր կայսրության ռազմաքաղաքական շահերի թելադրանքով էր թագ շնորհում Լեւոն Բ.-ին: Այդ մասին բացորոշ վկայում է Միքայել Ասորու երկի հայերեն թագմանության հեղինակը. «... փութային պատուել զնա թագիւ. թագաւորն Յունաց վասն պարճաւորն՝ զի թերեւս հնար լիցի նովա յաղթել Թուրքացն, որ բռնացեալ կալան զիշխանութին նորա»¹⁴: Արեւմուտքի խաչակրաց իշխանությունների, հատկապես Ճրիգրի Քարբարոսայի, ապա նրա որդու՝ Հենրի Զ.-ի հետ Լեւոն Բ.-ի բանակցությունները խիստ անհանգստացնում էին Բյուզանդական կայսրությանը, որը հուսահատ ճիգեր էր գործադրում Ռուբինյան իշ-

¹¹ Տե՛ս Վ. Տեր-Ղևոնդյան, Կիլիկյան Հայաստանի արտաքին քաղաքականությունը XII դարի վերջին, էջ 117:

¹² Կոնրադ Հիլդեսհայմը Հռոմի պապի եւ Հենրի Զ.-ի հրամանով թագ էր բերում նաեւ Կիպրոսի ապագա թագավոր Ամորի Լուսինյանի համար, որով եւ նրան թագադրում է 1197 թ. սեպտեմբերին:

¹³ Մասնագիտական գրականության մեջ շրջանառվում է նաեւ Լեւոն Մեծագործի թագադրման մեկ այլ թվական՝ 1199 թ. հունվարի 6-ը (Վ. Ալիշան, Միսուան, էջ 469-470. Մ. արք. Օրմանեան, Ազգապատում. Հայ Ուղղափառ Եկեղեցւոյ անցքերը սկիզբէն մինչեւ մեր օրերը յարակից ազգային պարագաներով պատմութեամբ, հ. Ա., Ս. Էջմիածին, 2001, պրն. 1807-1808. Բակուրյան, Մի տեսութիւն Կիլիկիոյ հայկական իշխանութեան վրայ, Նիկոսիա, 1904, էջ 17. A. Atamian, The date of coronation of Levon in according to Armenian and Western Sources, "The Armenian Review", vol. 32, 1979 september, Boston, էջ 280-291):

¹⁴ «Ժամանակագրութիւն տեառն Միխայէլի Ասորոց պատրիարքի», յերուսաղէմ, 1871, էջ 504 (այսուհետ՝ Միքայել Ասորի):

խանությունն իր ազդեցություն ունեցող պահանջարկի համար: Հիմնավոր է հայագիտության մեջ հնչած այն կարծիքը, ըստ որի՝ արդեն 1190-ական թթ. կեսերին Լեւոն Բ. Ռուբինյանին թագ շնորհելու հարցում յուրատեսակ մրցակցություն էր սկսվել Հռոմեական սրբազան կայսրության եւ Բյուզանդիայի միջեւ¹⁵: Լեւոնը, իհարկե, քաջատեղյակ էր եւ հմտորեն օգտագործելով Ռուբինյան իշխանապետությանն ի նպաստ ստեղծված պայմանները՝ երկու կայսրերից էլ թագ ստացավ:

Այն, որ Ռուբինյան իշխանին թագ էին ուղարկել թե՛ Հենրի Զ. եւ թե՛ Ալեքս Գ. կայսրերը, արձանագրված է սկզբնաղբյուրներում եւ կասկածի տակ չի դրվում գիտական հետազոտություններում: Աներկբա է նաեւ Լեւոնի՝ Հենրի Զ.-ի շնորհած թագով թագադրվելը: Լեւոնի՝ բյուզանդական թագով թագադրման հարցում ուսումնասիրողների կարծիքները, սակայն, տարամիտվում են: Նրանց մի մասը (Մաղաքիա արք. Օրմանյան, Սիրարիի Տեր-Նրեսեսյան, Լեւոն Տեր-Պետրոսյան) կարծում է, որ Լեւոն Բ.-ը, Ալեքս Գ.-ի շնորհած թագը ընդունելով հանդերձ, ռազմաքաղաքական նկատառումներից դրդված, նախընտրել է թագադրվել միայն Հենրի Զ.-ի ուղարկած թագով: Հետազոտողների մյուս մասը (Ղեւոնդ Ալիշան, Բակուրյան), չժխտելով Հռոմեական սրբազան կայսրության ինքնակալի շնորհած թագի առավել նշանակալի լինելը (ի տարբերություն Արեւմտյան Եվրոպայի խաչակրաց պետությունների՝ Բյուզանդական կայսրությունը ԺԲ. դարի վերջին քառորդում խիստ թուլացել էր), գտնում են, որ Լեւոն Բ.-ը, այդուհանդերձ, երկու թագով էլ թագադրվել է:

Լեւոնի թագադրությանը ժամանակակից ու ժամանակամերձ որոշ սկզբնաղբյուրներ միաբերան պնդում են, որ Ռուբինյան իշխանը, ցնծությունամբ ընդունելով թե՛ Բյուզանդիայի եւ թե՛ Հռոմեական սրբազան կայսրության ինքնակալների ուղարկած թագերը, երկուսով էլ թագադրվել է: Նախ ներկայացնենք այն սկզբնաղբյուրների վկայությունները, որոնք ծանոթ են Լեւոնի՝ Բյուզանդիայի կայսեր շնորհած թագով թագադրվելը հերքող հետազոտողներին: Ժամանակագրորեն առաջին աղբյուրը Ներսես Լամբրոնացու «Յայտնութիւն Յովհաննոս մեկնութեան» երկի 1198 թվակիր հեղինակային հիշատակարանն է, որտեղ կարդում ենք. «...ի լրումն թուխ Ուխէ. (1198), յորում ամի վերապատուեցաւ թագաւոր Հայոց Լեւոն, որ յՌուբինեանց բարէպաշտ եւ յաղթաւղ Աստուծով: Որոյ հռչակ արիւթեանն շարժեաց զմեծ ինքնակալն հին Հռոմ

¹⁵ Տէս Լ. Տեր-Պետրոսյան, նշվ. աշխ., հ. Բ., էջ 186:

զՀեռի եւ զնոր Հռոմա զԱլէքս, որ պսակեցին զսա քարամբ պատուական, յեկեղեցի Տարսոնի, որ իմ անարժանութեամբ հով[վ]ի»¹⁶: Հաջորդադբյուրը, որը թվագրվում է 1204-ով, նույնպես ձեռագրի հիշատակարան է. «Յամի վեցհարիւրերորդի յիսներորդի երրորդի թուաբերութեանս Հայոց (1204), ի կաթողիկոսութեան տեռան Յոհաննիսի եւ ի թագաւորութեան քրիստոսապսակ եւ բարեյաղթ թագաւորին Հայոց Լեւոնի՝ որդւոյ Ստեֆանէի... որ ըստ բարեխնամ կամացն Աստուծոյ՝ պսակեալ եղև յերկոց թագաւորացն Յոննաց եւ Հոռնայեցոց»¹⁷: ԺԳ. դարի մատենագիրներից Վարդան վարդապետը եւս պարզորոշ վկայում է, որ Լեւոնը երկու թագերով է թագադրվել. «Լեւոն, որ այն ինչ օծեալ էր թագաւոր ի Ֆռանգաց եւ Յունաց, առաքելով նմա թագս ի վեցհարիւր քառասուն եւ վեց թուին (1197 թ.՝ Վ. Թ.)»¹⁸: Երկու կայսրերի շնորհած թագերով Լեւոնի թագադրումը արձանագրված է նաեւ Հեթում պատմիչի՝ Ռուբինյաններին վերաբերող ազգաբանական աշխատության մեջ. «Եւ յետամաց ինչ տիրելոյ Լեւոնի աշխարհին Կիլիկիոյ առաքեցաւ նմա յընթրուրէն Ալամնաց եւ ի կայսերն Յունաց թագս թագաւորութեան. եւ նա ընկալեալ աւծաւ ի մայրաքաղաքն Տարսուս թագաւոր ազգիս Հայոց, որ եղեւ առաջին թագաւոր յաշխարհն Կիլիկիոյ»¹⁹:

Սկզբնադբյուրների այս շարքում, ինչպես իրավացիորեն նկատում է Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը, առավել հստակ ու միանշանակ է Կիրակոս Գանձակեցու վկայութիւնը²⁰, ըստ որի՝ «...թագաւորն Լեւոն, այր իմաստուն էր, ոչ խտեռաց եւ ո՛չ զմի ոք յերկոցունց թագաւորացն զՀռոմայն կամ զԿոստանդնուպօլսեայն, այլ ըստ կամաց նորա արար պատասխանի եւ սիրով ընկալաւ զեկեալսն, ետ տուրս մեծամեծս բերողաց թագին եւ եղև պսակեալ յերկոցունցն...»²¹:

¹⁶ «Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ. Ե.-ԺԲ. դդ.», էջ 302. «Յիշատակարանք ձեռագրաց», սյուն. 624. Գ. Հակոբյան, նշվ. աշխ., էջ 356:

¹⁷ «Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ. ԺԳ. դար», կազմ.՝ Ա. Մաթևոսյան, Երեւան, 1984, էջ 39:

¹⁸ Վարդան վարդապետ, նշվ. աշխ., էջ 138-139: Այս տեղեկությունը՝ փոքր-ինչ փոփոխված, առկա է նաև Միքայել Ասորու երկի հայերեն թարգմանության մեջ. «...երկոքին (սկաւտի ունի Հռոմեական սրբազան կայսրության եւ Բյուզանդիայի ինքնակալներին՝ Վ. Թ.) առաքեցին նմա թագ ոսկիակազմ, եւ պսակեցին զնա յաղթութեան պսական ըստ վալելման եւ պատշաճի արժանատւութեան իւրում» (Միքայել Ասորի, նշվ. աշխ., էջ 504):

¹⁹ «Մանր ժամանակագրություններ. XIII-XVIII դդ.», հ. II, կազմ.՝ Վ. Հակոբյան, Երեւան, 1956, էջ 103-104. հմմտ. “Lignages d’outremer, Introduction”, notes et édition critique par Marie-Adélaïde Nielsen, Paris, 2003, էջ 137:

²⁰ Լ. Տեր-Պետրոսյան, նշվ. աշխ., հ. Բ., էջ 188:

²¹ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն Հայոց, աշխատ.՝ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի, Երեւան, 1961, էջ 158: Լեւոն Բ.-ի՝ երկու կայսրերից թագ ստանալն ընդգծվում է նաև 1285

Խնդիրը մանրամասն քննած Մաղաքիա արք. Օրմանյանը, հավատալից չընծայելով Կիրակոս Գանձակեցու եւ Ներսես Լամբրոնացու՝ բյուզանդական թագով Լեւոնի թագադրութեան վերաբերյալ վկայութիւններին, գրում է. «Թագի առաքումին (նկատի ունի Ալեքս Գ.-ի՝ Լեւոն Բ.-ին թագ ուղարկելը) հետ թագադրութեան հանդէս ալ տեղի ունեցած ըլլալուն՝ որոշակի պատմութիւն չունինք, եւ Կիրակոսի եղի պատկերապէս յերկոցունց բացատրութիւնը բաւական չենք գտնէր ոմանց հետ (նկատի ունի Դեւոնդ Ալիշանին՝ Վ. Թ.) թագադրութեան հանդէս մըն ալ ենթադրելու: Եւ ոչ ալ Լամբրոնացիին ականարկը, թէ պատկերին զսա քարանք պարտականաւ յեկեղեցի Տարսնի»²²: Լեւոնի՝ բյուզանդական թագով գահակալութիւնը հավանական չի համարում նաեւ Սիրարիի Տեր-Ներսեսյանը. «Հայ պատմիչներն ու դեպքերին ժամանակակից ձեռագրերի գրիչները նաեւ բյուզանդական կայսր Ալեքս Գ. Անգելոսի կողմից ուղարկված մի թագ են հիշատակում, բայց հավանական չի թվում, որ թագադրման մի առանձին արարողութիւն էր տեղի ունեցել, քանզի Բյուզանդիայից ուղարկված թագերը, ինչպես օրինակ, Հունգարիայի թագավորների կամ մանր իշխանների դեպքում, կրում էին խորհրդանշական ու պատվավոր բնույթ՝ նպատակ չհետապնդելով ցույց տալ, թէ ինչ-որ իշխան արժանանում էր թագավորի աստիճանի»²³: Մասնագիտական գրականութեան մեջ այս խնդիրը մանրամասն քննել է Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը: Նա եւս համակարծիք է Մաղաքիա արք. Օրմանյանի ու Սիրարիի Տեր-Ներսեսյանի հետ՝ պնդելով, որ Լեւոն Բ.-ը, Ալեքս Գ. կայսեր շնորհած թագն ընդունելով հանդերձ, դիվանագիտական նկատառումներով պայմանավորված, նախընտրել է թագադրվել Հենրի Զ.-ի ուղարկածով²⁴: Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը մատնանշում է նաեւ այն պարագան, որ Սմբատ Սպա-

թվակիր մի հիշատակարանում. «...յերկուց կայսերացն ընկալեալ թագ, նորոգեաց զխաւիանեալ աթոռ եւ արքունիս թագաւորութեան մերոյ» («Հայերէն ձեռագրերի հիշատակարաններ. ԺԳ. դար», էջ 569-570):

²² Մ. արք. Օրմանյան, նշվ. աշխ., հ. Ա., սյուն. 1787:

²³ S. Der Nersessian, The kingdom of Cilician Armenia, "A history of the Crusades", vol. II, The Later Crusades 1189-1311, edited by Robert Lee Wolff and Harry W. Hazard, Pennsylvania, 1962, էջ 648. Լ. Տեր-Պետրոսյան, Խաչակիրները եւ հայերը, հ. Ա., Երևան, 2005, էջ 400, հ. Բ., էջ 189:

²⁴ Տե՛ս Լ. Տեր-Պետրոսյան, նշվ. աշխ., հ. Բ., էջ 186-194: Գերմանացի արդի հետազոտող Պետեր Հաֆտերը եւս ընդգծում է Լեւոնի՝ միայն Հռոմեական սրբազան կայսրության ինքնակալի շնորհած թագով պատկվելը. մանրամասն տե՛ս P. Halfter, Corona regni Armeniae. Aus der Spätzeit der staufisch-armenischen Beziehungen, Le muséon, Bd. 120, 2007, էջ 131-161:

րապետը, արձանագրելով Բյուզանդիայի կայսեր կողմից Լեւոնին 1196 թ. թագ ուղարկելը, չի նշում, որ վերջինս թագադրվել է դրանով²⁵:

Այս տեսակետը հիմնավորող կռվաններն ընդհանուր առմամբ հետեւյալներն են.

ա. Կիրակոս Գանձակեցու վկայությունը՝ Լեւոն Բ.-ը թագ ստանալու նպատակով պատվիրակություն է ուղարկում Իտալիա՝ Հռոմի պապի եւ Հռոմեական սրբազան կայսրության ինքնակալի հետ բանակցելու: Պատմիչի հաղորդմամբ՝ Ռուբինյան իշխանը նրանց հայտնում է, որ չի կամենում «վասն թագի» հնազանդություն հայտնել այլ պետության, եթե ոչ «ազգին ֆռանկաց», այսինքն՝ Հռոմեական սրբազան կայսրությանը²⁶: Սմբատ Սպարապետի վկայությամբ՝ Լեւոնը հայոց թագավոր էր օծվել՝ հնազանդություն հայտնելով «եկեղեցւոյն Հռոմայ եւ ըմբրուրին Ալամնաց»²⁷: Կիլիկիայի հայկական պետության արքունական դիվանի մի քանի վավերագրերում Լեւոնը հորջորջվում է «թագավոր Հայոց՝ շնորհիվ Աստծո եւ Հռոմեական կայսրության»²⁸: Այսինքն՝ նա հնազանդություն էր հայտնել միայն Հռոմի պապին եւ Հռոմեական սրբազան կայսրության ինքնակալին:

բ. Բյուզանդական կայսրությունը ԺԲ. դարի վերջին քառորդում՝ հատկապես Միրիոկեֆալոնի 1176 թ. ճակատամարտում Իկոնիայի սուլթանությունից կրած պարտությունից հետո, տարածաշրջանում արագորեն զիջում էր իր նախկին ազդեցիկ դիրքը, ուստի Լեւոն Բ.-ի համար ռազմաքաղաքական առումով չահավետ չէր բյուզանդական թագով գահակալելը:

Միեւնույն ժամանակ, սակայն, այս տեսակետը պաշտպանող հեղինակներից Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը հակված չէ ամբողջությամբ նվազեցնելու Բյուզանդիայի կայսեր շնորհած թագի կարեւորությունը՝ նշելով, որ այդպիսով կայսրությունը հրաժարվում էր Կիլիկիայի նկատմամբ ունեցած տարածքային հավակնություններից²⁹:

²⁵ Լ. Տեր-Պետրոսյան, նշվ. աշխ., հ. Բ., էջ 188:

²⁶ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն Հայոց, էջ 155-156:

²⁷ «Մնրատայ Սպարապետի Տարեգիրք», Վենետիկ, 1956, էջ 208:

²⁸ V. Langlois, Le Trésor des chartes d'Arménie ou Cartulaire de la chancellerie royale des Roupéniens, Venise, 1863, էջ 105, 112-113, 115, 117-118. տե՛ս C. Mutafian, La diplomatie arménienne au Levant à l'époque des croisades XIIe-XVIe siècle, Thèse de doctorat, Université Paris I Panthéon-Sorbonne, 2002, էջ 130-131. նույն հեղինակի՝ «L'Arménie du Levant, (XIe-XIVe siècle)», t. I, Paris 2012, էջ 98. Լ. Տեր-Պետրոսյան, նշվ. աշխ., հ. Բ., էջ 189-190:

²⁹ Տե՛ս Լ. Տեր-Պետրոսյան, նշվ. աշխ., հ. Բ., էջ 191:

Թեեւ այս կռվանները թվում են հիմնավոր ու պատճառաբանված, սակայն բավարար չեն հերքելու համար սկզբնաղբյուրների (այդ թվում՝ ստորեւ ներկայացվող) այն հավաստի պնդումները, որոնց համաձայն՝ Լեւոնը թագադրվել է թե՛ Ալեքս Գ.-ի եւ թե՛ Հենրի Զ.-ի շնորհած թագերով:

Բյուզանդիայի կայսեր ընծայած թագով Լեւոնի թագակալումը հերքող տեսակետից զատ՝ հայագիտության մեջ, ինչպես վերը նշվեց, հանդիպում ենք նաեւ հակառակը չբացառող կարծիքի: Դեւոնդ Ալիշանը, աղբյուրների տեղեկություններն ի մի բերելով, եզրակացնում է, որ Լեւոնը թագադրվել է նախ բյուզանդական, ապա՝ Հռոմեական սրբազան կայսրության շնորհած թագերով³⁰: Այս հարցում նրա հետ համակարծիք է Բակուրանը³¹:

Լեւոնի թագադրության մասին ավանդող սկզբնաղբյուրների՝ Սմբատ Սպարապետի ու Կիրակոս Գանձակեցու երկերում Ռուբինյան իշխանին Ալեքս Գ.-ի եւ Հենրի Զ.-ի կողմից թագերի շնորհման հերթականությունը վերաբերյալ առկա է անհամաձայնություն: Ըստ Կիրակոս Գանձակեցու՝ Լեւոնին առաջինը թագ էր շնորհել Հենրի Զ.-ն. «Եւ լուեալ կայսերն յունաց, եթէ Ֆռանկք ետուն թագ Լեւոնի, առաքեաց եւ նա ընծայս եւ թագ գեղեցիկ՝ ոսկով եւ ակամբք պատուականօք ընդելուզեալ, եւ ասէ. «Զթագն Հռոմայեցւոց մի՛ դիցես ի գլուխ քո, այլ զմերդ, զի առ մեզ հուպ ես քան թէ ի Հռոմ»³²: Նրա հաղորդումից նաեւ պարզվում է, որ Ալեքս Գ. Լեւոնին թագ է ուղարկել վերջինիս՝ Տարսոնում թագադրելուց (խոսքը 1198 թ. հունվարի 6-ի գահակալության մասին է) հետո³³: Թագերի շնորհման այս հերթականությունը հիշատակում է նաեւ Հովհան Դարեբը. «Յետ սակաւ ատուրց պսակելոյ արքային Լեւոնի Առաջնոյ, կայսրն Կոստանդնուպոլսոյ (Ալեքս-Անգեղոս) իմացեալ եւ իրազեկ եղեալ զի արքայն Հայոց աճելով աճէր եւ դաշնակցութիւնս բազումս արարեալ, միացեալ էր ընդ պապին, ընդ կայսերն Հռոմայ, ընդ արքային Կիպրոսի եւ ընդ իշխանին Անտիոքայ, անկաւ ի վարանս տարակուսի, երկեալ թէ գուցէ տացէ ընդ նմա պատերազմ, վասն որոյ յդեաց առ նա հրեշտակս պատուաւորս, որք մատուցին նմա... թագ արքայական ճոխապաճոյճ... խնդրելով ի նմանէ զի հաճեսցի դնել ուխտ ընդ նմա, մի՛ եւս վնասել իրերաց, եւ լինել յայնմհետէ իբրեւ եղբարս եւ բարեկամս:

³⁰ Տէն Ղ.Ալիշան, Միսուան, էջ 469:

³¹ Տէն Բակուրան, նշվ. աշխ., էջ 17:

³² Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն Հայոց, էջ 158:

³³ Անդ:

Իբրեւ լուաւ արքայ Լեւոն Առաջին զբանս հրեշտակացն եկելոց, յանձն էառ զպատգամս նոցա եւ ի սահմանեալ աւուր՝ երդմնակուռ եղեն կողմանքն երկոքին»³⁴: Հովհան Դարդելի սուլն վկայությունը հիմք ընդունելով՝ Ֆ. Դյուրգերը բյուզանդական թագի շնորհումը թվագրում է 1197 թ. վերջով³⁵: Նկատենք, որ թե՛ Կիրակոս Գանձակեցին եւ թե՛ Հովհան Դարդելի որոշակիորեն փաստում են, որ Ալեքս կայսրը Լեւոնին թագ է ուղարկել վերջինիս՝ 1198 թ. հունվարի 6-ի թագադրումից հետո:

Ի տարբերություն Կիրակոս Գանձակեցու հիշատակության՝ Սմբատ Սպարապետի՝ Ալեքս Գ.-ի կողմից Լեւոնին թագ շնորհելու մասին վկայությունը թվակիր է: Դրանից պարզ է դառնում, որ Ռուբինյան իշխանին դեռեւս 1196 թ. առաջինը թագ է ուղարկել Բյուզանդիայի կայսրը. «Իսկ ի թուին Ունե. (645=1196) առաքեաց թագաւորն Յունաց Լեւոնի թագ պատուական, եւ իսկորէ ի նմանէ զմիաբանութիւն սիրոյ. եւ նա առ ընկալաւ ուրախութեամբ»³⁶: Մինչդեռ Հենրի Զ.-ի ուղարկածը, ըստ նույն աղբյուրի, տեղ է հասել միայն 1197 թ. վերջերին³⁷: Կիլիկիայի հայոց պետության պատմությանը խորագետ Գրիգոր Միքայելյանն այս խնդրի շուրջ Կիրակոս Գանձակեցու եւ Սմբատ Սպարապետի երկերում առկա տարակածությունը լուծել է հոգուտ վերջինիս³⁸: Սմբատ Սպարապետը, Ալեքս Գ.-ի կողմից Լեւոն Բ.-ին թագ շնորհելը արձանագրելով, նաեւ տեղեկացնում է, որ Ռուբինյան իշխանը հաջորդ տարի Ներսես Լամբրոնացու գլխավորությամբ պատվիրակություն է ուղարկում Կ. Պոլիս՝ հայտնելով իր համաձայնությունը բյուզանդական կայսրից թագն

³⁴ «Յովհաննու Դարդելի Ժամանակագրութիւն Հայոց», Ս. Պետերբուրգ, 1891, էջ 14-15. հմմտ. Jean Dardel, Chronique d'Arménie, Recueil des historiens des Croisades. Doucumants arméniens, t. second, éd. Ch. Kholer, Paris, 1906, էջ 10:

³⁵ “Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453”, Bearbeitet von Franz Dölger, 2 teil, Regesten von 565-1025, Zweite, erweiterte und verbesserte Auflage bearbeitet von Peter Wirth mit Nachträgen zu Regesten Faszikel 3, München, 1965, էջ 324: Այս թվագրումն իր աշխատության մեջ արձանագրել է Ռալֆ-Հովհաննես Լիլիե: Սակայն հիմք ընդունելով Սիրարփի Տեր-Ներսեսյանի տեսակետը՝ նա եւս կարծել է, որ Լեւոնը, ռազմաքաղաքական նկատառումներից դրդված, հրաժարվել է թագադրվել Ալեքս Գ. կայսեր շնորհած թագով (“Byzantium and the Crusader States. 1096-1204”, by Ralph-Johannes Lilie, translated by J. C. Morris and Jean E. Ridings, Oxford, 1993, էջ 243):

³⁶ «Սմբատայ Սպարապետի Տարեգիրք», էջ 207. հմմտ. «Տարեգիրք Սմբատայ Սպարապետի», Փարիզ, 1859, էջ 108. “Chronique du royaume de la Petite Arménie, par le Connétable Sempad, Recueil des historiens des Croisades. Doucumants arméniens”, t. premier, éd. E. Dulaurier, Paris, 1869, էջ 633 (այսինկտ՝ “Recueil des historiens des Croisades. Doucumants arméniens”, t. premier):

³⁷ Անդ, էջ 207-208:

³⁸ Տես Գ. Микаелян, История Киликийского армянского государства, Ереван, 1952, էջ 152-153:

ընդունելու վերաբերյալ. «Ի թուին Ոնջ. (646=1197) առաքէ Լեւոն ի Կոստանդինուպօլիս զարքեպիսկոպոսն տէր Ներսէս՝ զորդի Օշնին, եւ զմեծազարմ իշխանն զՀալկամն, զեղբայր Բակուրնայ՝ զքեռին իւր, որք գնացեալ անդ եւ ցուցեալ զկամն սիրոյ Լեւոնի յօժարութեամբ առ նոսա»³⁹: Ներսես Լամբրոնացու՝ 1197 թվակիր Հեղինակային երկու Հիշատակարաններից պարզվում է, որ նա նույն թվականին, իրոք, եղել է Բյուզանդիայի մայրաքաղաքում⁴⁰: Դրանցից մեկում, որը հայագիտության մեջ կոչվում է նաեւ «Յիշատակարան դեսպանագնացութեան», կարդում ենք. «Ներսէս նուսատ ըստացօղ մատենիս, գրչութեամբ որդւոյ իմոյ Գրիգորիսի, ածի զսուրբ տառս ընդ իս ի Կոստանդինուպօլիս, ի թվիս Հայոց Ոնջ. (1197), եւ աստ նամակօքս արարեալ խօսակցութիւն, գտաք զսոսա անծանօթ ի սոցանէ թանձրաբարբառք եւ հրէական կամօք ընդ նիւթս կապեալ, որք ոչ ախորժեն ծառայել Աստուծոյ նորոգութեամբ հոգւոյն, այլ հնութեամբ գրոյն եւ ստրջացեալ ի հոգեւոր կամս մեր, դարձայք յիմաստասիրոյ յուսոյ սոցա ամիթօվ:

Նամակքն այս են. Գիրք Երեմիայի եւ Գերմանոսի, եւ Փոտայ թուղթքն, որ ի Հայք վասն հաւատոյ, եւ Աթանասի եւ Մանես»⁴¹: Ինչպես երեւում է Հիշատակարանից եւ հատկապես «դարձայք յիմաստասիրոյ յուսոյ սոցա ամիթօվ» հատվածից, այն իրապես վերաբերում է Կ. Պոլսում Ներսես Լամբրոնացու գլխավորած պատվիրակության եւ Բյուզանդիայի աշխարհիկ ու հոգեւոր իշխանությունների միջեւ ծավալված բանակցություններին, որոնց մասին վկայում է նաեւ Սմբատ Սպարապետը՝ գրելով. «Եւ զի էր տէր Ներսէս այր իմաստուն եւ լի գիտութեամբ, եւ ամենայն առաքինութեամբ զարդարեալ, ժողովեցան առ նա իմաստունքն Յունաց եւ խօսեցան ընդ նմա բազում աւուրս վասն դաւանութեան հաւատոյ եւ կարգաց եկեղեցւոյ, եւ հաճեալ հաւանեցոյց զնոսա տէր Ներսէս»⁴²: Սա Սմբատ Սպարապետի՝ Ալեքս Գ.-ի կողմից Լեւոնին

³⁹ «Սմբատայ Սպարապետի Տարեգիրք», էջ 207:

⁴⁰ Տե՛ս «Հայերէն ձեռագրերի հիշատակարաններ. Ե.-ԺԲ. դդ.», էջ 292: Պահպանվել է նաեւ դեսպանագնացության մասին ավանդող վավերագիրը, որտեղ մանրամասն ներկայացված են բյուզանդական աշխարհիկ ու հոգևոր իշխանությունների հետ Ներսես Լամբրոնացու վարած բանակցությունները («Խօսակցութիւնք Ս. Ներսէսի Լամբրոնացւոյ ընդ պատրիարքին Յունաց», Կոստանդնուպօլիս, 1861, էջ 3-24):

⁴¹ Գ. Հակոբյան, նշվ. աշխ., էջ 352:

⁴² «Սմբատայ Սպարապետի Տարեգիրք», էջ 207: Կոստանդնուպոլսում Ներսես Լամբրոնացու գլխավորած պատվիրակության վարած բանակցությունների մասին մանրամասն տե՛ս I. Augé, L'ambassade de Nersès Lambronatsi à Constantinople (1197), "L'Eglise arménienne entre Grecs et Latins fin XIe - milieu XVe siècle", Paris, 2009, էջ 49-62:

դեռեւս 1196 թ. թագ շնորհելու վերաբերյալ տեղեկության արժանահավատությունը հաստատող ծանրակշիռ կռվան է, թեեւ դա ամենեւին չի պարտադրում Կիրակոս Գանձակեցու՝ Լեւոնի թագադրման մասին մյուս հիշատակությունները կասկածի տակ դնել: Նշենք, որ թագ ստանալու նպատակով Հռոմեական սրբազան կայսրության ինքնակալի ու Հռոմի պապի մոտ Լեւոն Բ.-ի ուղարկած պատվիրակության, ինչպես նաեւ նրա թագադրությանն առնչվող այլ դրվագների վերաբերյալ Կիրակոս Գանձակեցու եւ Սմբատ Սպարապետի վկայություններն ունեն փոխլրացնող բնույթ:

Սմբատ Սպարապետի հաղորդմամբ՝ Ալեքս Գ.-ը, Լեւոնի Բ. Ռուբինյանին 1196 թ. թագ ուղարկելով, միաժամանակ առաջարկել էր «զմիաբանութիւն սիրոյ» դաշն կնքել: Բյուզանդիայի կայսեր կողմից այլ պետությունների առաջնորդների իշխանության (այդ թվում՝ թագավորական) ճանաչման սկզբունքների եւ հատկապես դրանք արձանագրած սկզբնաղբյուրային տեղեկությունների հիման վրա կարելի է պնդել, որ «զմիաբանութիւն սիրոյ» դաշն կնքելու առաջարկը վերաբերել է ոչ թե կողմերի միջեւ հաստատվող դավանաբանական միությանը, այլ՝ քաղաքական դաշինքին⁴³: Այսպես՝ արձանագրելով Բյուզանդիայի կայսեր Լեւոն Զ.-ի (886-912 թթ.) կողմից Սմբատ Ա. Բագրատունու (890-914 թթ.) իշխանության ճանաչումը՝ ժամանակի պատմիչ Հովհաննես Դրասխանակերտցին գրում է. «Ի վերայ այսոցիկ բարեբաստութեանց թագաւորն Հռոմոց Լեւոն ոչ ինչ սակաւ նախախնամէր զարքայ Սմբատ իբրեւ զորդի սիրելի՝ անքակութեամբ ընդ նմա բերելով յուխր միաբանական սիրոյ, եւ բազում ընծայս եւ պարգեւս եւ պատիւս ամ յամէ առաքէր»⁴⁴: Այս պարագայում «զմիաբանութիւն սիրոյ» բառակապակցությունը բանաձեւել է Բյուզանդական կայսրության կողմից Լեւոնի թագավորական իշխանության ճանաչումն ու քաղաքական դաշինք կնքե-

⁴³ Սա, իհարկե, չի նշանակում, թե դավանաբանական խնդիրների շուրջ բանակցելու առաջարկ կայսրը չէր արել, ինչը հաստատվում է Ներսէս Լամբրոնացու եւ քյուզանդական հոգեւոր ու աշխարհիկ իշխանությունների միջեւ Կ. Պոլսում 1197 թ. կայացած դավանաբանական բանակցությունների մասին առկա ստույգ տվյալներով:

⁴⁴ «Յովհաննու կաթողիկոսի Դրասխանակերտցոյ Պատմութիւն Հայոց», Թիֆլիս, 1912, էջ 199-200: Նույն պատմիչը, արձանագրելով Եգերաց թագավորի՝ Աշոտ Ա. Բագրատունու գերագահությունն ընդունելը, գրում է. «Այլ եւ գթագաւորն Եգերացոց ի սէր միաբանութեան ընդ իւր կապակցեալ՝ այնպէս նմա այցելէր, մինչ զի անընդհատ յորդիութեան սակի գոյով՝ մտերմաբար պարտավճար միշտ նմա ի ծառայութիւն բերէր» (անդ, էջ 140): Անտիոքի եւ Ռուբինյան իշխանապետությունների միջեւ 1194 թ. կնքված պայմանագիրը Սմբատ Սպարապետը եւս կոչում է «ուխտ սիրոյ» («Սմբատայ Սպարապետի Տարեգիրք», էջ 206):

լու առաջարկը: Ինչպես վերը նշվեց՝ Ներսես Լամբրոնացու գլխավորությամբ Կ. Պոլիս պատվիրակություն ուղարկելով՝ Լեւոն Բ.-ը դրական պատասխան էր տվել դաշնադրության առաջարկին. Ներսես Լամբրոնացին «ցուցեալ զկամս սիրոյ Լեւոնի յօժարութեամբ առ նոսա (Բյուզանդիայի կայսերը՝ Վ. Թ.)», ինչից կարելի է ենթադրել, որ Լեւոն Բ.-ն համաձայնել էր թագադրվել Ալեքս Գ.-ի շնորհած թագով:

Հոռմի պապ Կեղևսյինոս Գ.-ի և Հոռմեանիան սրբազան կաթարության ինքնակալ Հենրի Զ.-ի հետ բանակցությունները Մինչ բյուզանդական թագով Լեւոնի թագադրման խնդրի քննությունը՝ անդրադառնալ նրա՝ Հռոմի պապից եւ Հռոմեական սրբազան կաթարության ինքնակալից թագ ստանալուն միտված ձեռնարկներին, որոնց վերաբերյալ ուշագրավ տեղեկություններ կան հայկական եւ օտար աղբյուրներում: Այսպես՝ Կիրակոս Գանձակեցին, առանց թվական նշելու, գրում է, որ Լեւոն Բ.-ը թագ ձեռք բերելու ակնկալիքով պատվիրակություն է ուղարկել Հռոմի պապի եւ Հռոմեական սրբազան կաթարության ինքնակալի մոտ. «Եւ իբրեւ ետես, եթէ յաջողեցաւ նմա տէրութիւնն առաւել քան զնախնիս իւր, խորհեցաւ այնուհետեւ ընդ իշխանսն իւր եւ ընդ մեծամեծս՝ թագաւորել: Եւ առաքեաց ի տիեզերահռչակ քաղաքն Հռոմայեցոց առ ինքնակալ կայսրն եւ առ պապն, զի տացեն նմա հրաման եւ թագ թագաւորական»⁴⁵: Կ. Մովթաֆյանը կարծում է, որ Կիրակոս Գանձակեցու նշած «ինքնակալ կայսրը» ոչ թե Հենրի Զ.-ն է, այլ նրա հայր Փրիգորիս Բարբարոսան⁴⁶: Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը, համոզված լինելով, որ Կիրակոս Գանձակեցու անանուն հիշատակությունը նման եզրահանգման համար բավարար հիմք չէ, կարծում է՝ միանգամայն հնարավոր է, որ Լեւոնը պատվիրակություն ուղարկած լիներ Հենրի Զ.-ի մոտ⁴⁷: Հավելենք, որ ըստ Ղեւոնդ Ալիշանի եւ նրա հետ այս հարցում համակարծիք Գրիգոր Միքայելյանի՝ Կիրակոս Գանձակեցու հիշատակած «ինքնակալ կայսրը» Հենրի Զ.-ն է⁴⁸: Խնդրի պարզաբանման տեսանկյունից կարելու

⁴⁵ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն Հայոց, էջ 155-156:

⁴⁶ Տե՛ս C. Mutafian, L'Arménie du Levant, (XIe-XIVe siècle), t. I, էջ 94:

⁴⁷ Տե՛ս Լ. Տեր-Պետրոսյան, նշվ. աշխ., հ. Բ., էջ 181:

⁴⁸ Տե՛ս Ղ. Ալիշան, Սյունի, էջ 463-464. Դ. Микаелян, նշվ. աշխ., էջ 154-155. նաև՝ Տ. Der Nersessian, նշվ. աշխ., էջ 647: Օտարագրի որոշ հեղինակներ եւս համոզված են, որ Լեւոն Բ.-ը Հենրի Զ.-ի մոտ է բանագնացներ ուղարկել (տե՛ս S. Runciman, A history of the Crusades, vol. III, The Kingdom of Acre and the Later Crusades, Cambridge, 1955, էջ 90. E. Johnson, The Crusades of Frederick Barbarossa and Henry VI, "A history of the Crusades", vol. II, The Later Crusades 1189-1311, edited by Robert Lee Wolff and Harry W. Hazard, Pennsylvania, 1962, էջ 119):

է Կիրակոս Գանձակեցու վկայությունը, ըստ որի՝ Հռոմ մեկնած Հայկական պատվիրակությունը պետք է բանակցեր ոչ միայն Հռոմի պապի, այլև Հռոմեական սրբազան կայսրության ինքնակալի հետ, ինչը թույլ է տալիս կարծել, որ կայսրն այդ ժամանակ գտնվել է Իտալիայում: Հենրի Զ.-ի մոտ՝ Իտալիա, Լեոն Բ.-ի ուղարկած պատվիրակության մասին արժեքավոր տեղեկություն է հաղորդում Վիլհելմ Տյուրացու երկի հին ֆրանսերեն թարգմանության (ԺԳ. դարի առաջին քառորդ) հեղինակն ու այդ երկի շարունակողը. «Երբ Լեոնը տեսավ, որ ինքն արդեն դարձել է գերագահ տեր եւ հունի ոչինչ⁴⁹, իր պատվիրակներին ուղարկեց Հենրի կայսեր մոտ, որ Պոլիալում էր»՝ խնդրելով նրանից իրեն թագ շնորհել⁵⁰: Այս տեղեկությունը գրեթե նույնությամբ առկա է Ֆրանսուա Ամադիի «Ժամանակագրություն»-ում⁵¹: Այն, որ «Հերակլի պատմություն», Ամադիի ու Կիրակոս Գանձակեցու տեղեկությունները վերաբերում են Իտալիա մեկնած Հայկական նույն պատվիրակությանը, հաստատվում է այդ սկզբնաղբյուրների հետեւյալ հիշատակություններով. Կիրակոս Գանձակեցու հաղորդմամբ՝ Լեոնը թագ ստանալու նպատակով Հռոմի պապի եւ Հռոմեական սրբազան կայսրության ինքնակալի մոտ պատվիրակություն ուղարկեց, երբ «ետես, եթէ յաջողեցաւ նմա տէրութիւնն առաւել քան զնախնիս իւր, խորհեցաւ այնուհետեւ ընդ իշխանսն իւր եւ ընդ մեծամեծս՝ թագաւորել»⁵²: «Եթէ յաջողեցաւ նմա տէրութիւնն առաւել քան զնախնիս իւր» նախադասությամբ պատմիչն արձանագրել է Ռուբինյան եւ Անտիոքի իշխանապետությունների միջեւ Ստում 1194 թ. կնքված հաշտության պայմանագրով Լեոն Բ.-ի ձեռք բերած ռազմաքաղաքական աննախադեպ հաջողությունը: Այդ պայմանագրով Ռուբինյան իշխանապետությունը ոչ միայն թոթափեց Անտիոքից ունե-

⁴⁹ Վիլհելմ Տյուրացու երկի շարունակողը նկատի է ունեցել Լեոնի՝ արքայական թագ չունենալը, քանզի հաջորդիվ հայտնում է, որ Ռուբինյան իշխանը գերմանական կայսերը խնդրում է իրեն թագ շնորհել:

⁵⁰ “L’Etoire de Eracles empereur et la conquete de la terre d’outremer, Recueil des historiens des croisades, publ. par les soins de l’Académie royale des inscriptions et des belles-lettres, Historiens occidentaux”, t. Second, Paris, 1859, էջ 215 (այսուհետ՝ “L’Etoire de Eracles empereur et la conquete de la terre d’outremer”). տե՛ս նաև Ղ. Ալիշան, Միսուան, էջ 464: Վիլհելմ Տյուրացու «Ժամանակագրության» հին ֆրանսերեն թարգմանությունը, որին կցված է թարգմանչի հեղինակած շարունակությունը, հայտնի է «Հերակլի պատմություն» խորագրով: Այս երկի մասին մանրամասն տե՛ս P. Handyside, The old french translation of William of Tyre, A dissertation submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, School of History, Archaeology and Religion Cardiff University, 2012:

⁵¹ “Chroniques d’Amadi et Strambaldi”, publiées par M. René de mas latrie, première partie, Chronique d’Amadi, Paris 1891, էջ 90 (այսուհետ՝ “Chronique d’Amadi”):

⁵² Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն Հայոց, էջ 155-156:

ցած ստորակայական կախվածությունը, այլեւ ավելին՝ Բոհեմունդ Գ.-ը հավատարմություն երդամբ ընդունեց Լեոն Բ.-ի գերագահությունը⁵³։ Այն, որ վերոբերյալ վկայությամբ Կիրակոս Գանձակեցին արձանագրել է Անտիոքի դքսի նկատմամբ Լեոնի ձեռք բերած գերագահությունը, հաստատվում է Վիլհելմ Տյուրացու երկի շարունակողներից Էռնոլի հաղորդած տեղեկությամբ. վերջինիս համաձայն՝ Սսի 1194 թ. պայմանագրի կնքումից հետո Լեոն Բ.-ն իրեն թագադրելու խնդրանքով դիմել է Հենրի Շամպայնացուն՝ հայտնելով, որ իր իշխանապետությունը թագավորության վերածելու բոլոր նախադրյալներն արդեն առկա են։ Վերջիններիս թվում Լեոն Բ.-ն առանձնացնում է Անտիոքի իշխանի նկատմամբ Սսի պայմանագրով իրեն վերապահված գերագահ իշխանությունը. դիմելով Հենրի Շամպայնացուն՝ Լեոնն ասում է. «Ես ունեմ բավական հողեր, քաղաքներ ու ամրոցներ եւ շատ մեծ եկամուտ թագավոր լինելու համար։ Անտիոքի դուքսն իմ հպարտակն է, ուստի ես Ձեզ խնդրում եմ ինձ թագադրել»⁵⁴։ Վիլհելմ Տյուրացու երկի հին Ֆրանսերեն թարգմանությունից շարունակողը եւս, նկատի ունենալով Անտիոքի դքսի նկատմամբ Լեոնի ձեռք բերած գերագահությունը, գրում է, որ վերջինս թագ ստանալու համար դիմել է Հենրի Զ.-ին «*seinor en chief*», այսինքն՝ «գերագահ իշխան» դառնալուց հետո⁵⁵։ Փաստորեն՝ Կիրակոս Գանձակեցու, Վիլհելմ Տյուրացու երկի հին Ֆրանսերեն թարգմանության երկու շարունակողների, ինչպես նաեւ Ֆրանսուա Ամադիի տեղեկություններից կարելի է եզրակացնել, որ Լեոն Բ.-ը թագ ստանալու նպատակով Հռոմի պապին ու Հռոմեական սրբազան կալսությունից ինքնակալին (ոչ թե Ֆրիդրիխ Բարբարոսային, այլ նրա որդի Հենրի Զ.-ին) դիմել է Սսի 1194 թ. պայմանագրի կնքումից հետո եւ, որ ամենակարեւորն է, կայսեր՝ Իտալիայում գտնվելու ժամանակ։ «Հերակլի պատմության» քննական հրատարակության մեջ Լեոն Բ.-ի՝ Հենրի Զ.-ի մոտ պատվիրակություն ուղարկելը աշխատասիրողի կողմից թվագրված է 1197-ով. նույն տարե-

⁵³ Պայմանագրի մասին մանրամասն տե՛ս Լ. Տեր-Պետրոսյան, նշվ. աշխ., հ. Բ., էջ 169-179։ Ժան Ռիշարի իրավացի դիտարկմամբ՝ ստորակայական կախվածության վերացումը դարձավ թագավորության հռչակման կարևոր նախադրյալ (տե՛ս J. Richard, *Les Arméniens dans les états Latins d'Orient: les lendemains de la Croisade*, «Հայաստանը եւ Քրիստոնյա Արեւելքը», Երևան, 2000, էջ 169. Լ. Տեր-Պետրոսյան, նշվ. աշխ., հ. Բ., էջ 179)։

⁵⁴ “Chronique d’Ernoul et de Bernard le Trésorier”, publiée... par M. L. de Mas Latrie, Paris, 1871, p. 322.

⁵⁵ Տե՛ս “L’Etoire de Eracles empereur et la conquête de la terre d’outremer”, էջ 215. Ղ. Ալիշան, Սիւնուս, էջ 464. “Chronique d’Amadi”, էջ 90։

Թիվը առկա է նաեւ Անտիոքի դքսի հետ Ռուբինյան իշխանի՝ 1194 թ. կնքած պայմանագիրը բովանդակող էջերում⁵⁶: Այս հանգամանքը պարտադրում է վերապահումով մոտենալ մեզ հետաքրքրող իրադարձությունների՝ «Հերակլի պատմության» հրատարակչի հավելած թվագրմանը: Ի տարբերություն «Հերակլի պատմության»՝ Ամադիի «Ժամանակագրության» քննական հրատարակության հեղինակը պատվիրակության ուղարկումը գետեղում է ոչ թե 1197 թ., այլ՝ 1196 թ. առաջ⁵⁷: Ինչպես «Հերակլի պատմություն»-ում, այնպես եւ Փրանսուա Ամադիի երկում հայկական պատվիրակության ու Հենրի Զ.-ի հանդիպումն արձանագրված է Անտիոքի եւ Ռուբինյան իշխանապետությունների միջեւ 1194 թ. կնքված պայմանագրից անմիջապես հետո: Դեսպանագնացություն թվականի հարցը մանրամասն քննել է Պիտեր Հալֆտերը: Նա, հիմք ընդունելով սկզբնաղբյուրների այն ցուցումը, որ Լեւոն Բ.-ի պատվիրակները Հռոմի պապին եւ Հռոմեական սրբազան կայսրության ինքնակալին հանդիպել են Իտալիայում, իրավացիորեն եզրակացնում է՝ Ռուբինյան իշխանը թագ ստանալու խնդրով Կեղեսոսինոս Գ.-ին ու Հենրի Զ.-ին դիմել է 1194-1197 թթ. միջակայքում: Կայսրը 1194-1197 թթ. (մահացել է 1197 թ. սեպտեմբերի 28-ին) միջակայքում Իտալիայում եղել է երկու անգամ. առաջինը՝ 1194 թ. հոկտեմբերի 28-ից մինչեւ 1195 թ. ապրիլի 29-ը, երկրորդ անգամ՝ 1196 թ. կեսերից մինչեւ իր մահը: Պիտեր Հալֆտերին դեսպանագնացություն թվականի ճշտման հարցում օգնել է «Հերակլի պատմության» այն տեղեկությունը, որ Լեւոն Բ.-ի պատվիրակները Հենրի Զ.-ին հանդիպել են Պոլիայում, որտեղ, ըստ հետազոտողի ունեցած սկզբնաղբյուրային հավաստի տեղեկությունների, կայսրը գտնվել է 1197 թ. հունվարի 10-ից մինչեւ նույն թվականի փետրվարի 10-ը⁵⁸: Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ Պ. Հալֆտերն իրավացիորեն եզրակացնում է, որ Լեւոն Բ.-ի պատվիրակները դեռեւս 1196 թ. վերջերին հանդիպել են Կեղեսոսինոս Գ.-ին, իսկ հաջորդ տարվա հուն-

⁵⁶ Stü “L’Estoire de Eracles empereur et la conquete de la terre d’outremer”, էջ 213-215:

⁵⁷ “Chronique d’Amadi”, p. 90.

⁵⁸ Կայսեր՝ Իտալիա կատարած այցելությունների ժամանակագրության մասին մանրամասն տե՛ս P. Halfter, Das Papsttum und die Armenier im Frühen und Hohen Mittelalter: Von den ersten Kontakten bis zur Fixierung der Kirchenunion im Jahre 1198, Köln, Wien, Weimar, 1996, էջ 195-199: Սակայն Մեսիսա ժամանած Հենրի Զ.-ն 1197 թ. օգոստոսին հիվանդանում է տենդով, որի հետևանքով նույն թվականի սեպտեմբերի 28-ին մահանում է՝ այդպես էլ չկարողանալով գլխավորել հերթական խաչակրությունը (L. Bréhier, L’Église et l’Orient au moyen age. Les Croisades, Paris, 1928, էջ 141):

վարի երկրորդ կեսին՝ Հենրի Զ.-ին⁵⁹: Ի դեպ, թագ ստանալու խնդրանքով վերջինիս գեռեւս 1195 թ. հոկտեմբերին գիմել էր Կիպրոսի իշխան Ամորի Լուսինյանը⁶⁰: Սակայն նրա թագադրումը կայացավ միայն 1197 թ. սեպտեմբերին: Բանն այն է, որ կայսրը ցանկացել էր անձամբ մասնակցել Ամորիի թագադրությանը, ուստի նախատեսվել էր այն իրականացնել հերթական խաչակրողության ժամանակ: Սակայն վերահաս մահացու հիվանդության պատճառով Հենրի Զ.-ը չկարողացավ գլխավորել Երուսաղեմի ազատագրման համար ձեռնարկվող խաչակրաց արշավանքը, ուստի Ամորիի թագադրումը հանձնարարվեց Կոնրադ Հիլդեբրանդին⁶¹:

Շարունակելի

РЕЗЮМЕ

Первые три крестовых похода, несмотря на их результаты, имели положительное влияние на армянское княжество Рубинянов. Из них особое значение имели крестовые походы, предпринятые правителями Священной Римской империи Фридрихом Барбаросой, и позже его сыном Генрихом VI. Эти походы существенно способствовали провозглашению княжества Рубинянов королевством. Умело воспользовавшись возможностями, предоставленными третьим крестовым походом, а также военной экспедицией 1197 г., предпринятой Генрихом VI для взятия Иерусалима, Левон II Рубинян поднял вопрос о присуждении ему королевской короны. В 1190 - 1197 гг. через активные дипломатические переговоры Левону удалось получить согласие Генриха VI и Папы Римского на провозглашение княжества Рубинянов королевством.

⁵⁹ Տե՛ս P. Halfter, Das Papsttum und die Armenier im Frühen und Hohen Mittelalter: Von den ersten Kontakten bis zur Fixierung der Kirchenunion im Jahre 1198, էջ 199: Պ. Հալֆտերի այս թվագրումը, իհարկե, հիմնավոր է, հատկապես հաշվի առնելով կայսեր՝ Պուլիպյում գտնվելու ժամանակի մասին առկա փաստական տվյալները: Սակայն հայկական դեսպանագնացությունն արձանագրած սկզբնաղբյուրները, կարծես, համոզված են, որ դա անմիջապես հաջորդել է Անտիոքի եւ Ռուբինյան իշխանապետությունների միջև 1194 թ. կնքված պայմանագրին:

⁶⁰ Տե՛ս L. Bréhier, նշվ. աշխ., էջ 139. E. Johnson, նշվ. աշխ., էջ 118. E. Chapin Fuber, The kingdom of Cyprus, 1191-1291, "A history of the Crusades", vol. II, The Later Crusades 1189-1311, edited by Robert Lee Wolff and Harry W. Hazard, Pennsylvania, 1962, էջ 604:

⁶¹ Տե՛ս P. Edbury, The Kingdom of Cyprus and the Crusades. 1191-1374, Cambridge, 1991, էջ 31:

SUMMARY

The first three Crusades had a positive influence upon the Armenian Rubinian Princedom. From them the crusades undertaken by emperors of the Sacred Roman Empire Friedrich Barbarossa and after his son Henry VI had special importance. Those Crusades substantially facilitated the Rubinian Princedom to be declared Kingdom. Skilfully using the 1197 expedition by ruler of the Holy Roman Empire Henry VI for the third Crusade and the recapture of Jerusalem, as well as by providing the Crusaders with assistance, Levon II raised an issue of granting him the royal crown. In 1190 - 1197 through active and measured diplomatic negotiations Levon managed to obtain consent by Henri the VI and the Pope to assert the Rubinian Princedom as Kingdom.

